

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ**FORENSIC CHARACTERISTICS AS AN ELEMENT OF FRAUD INVESTIGATION METHODS IN THE FIELD OF INTERNET BANKING**

Перхун С.О., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

ORCID ID: 0009-0002-6631-2632

Наукову статтю присвячено окремим аспектам розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Опрацьовано питання побудови криміналістичної характеристики як складової методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Констатовано, що криміналістична характеристика є відносно новою науковою категорією. Перші згадки про неї сягають 60–70-х років минулого століття. Відтоді постійно тривають наукові дискусії між різними науковцями з приводу як сутності та структури, так і загалом стосовно доцільності її входу в методику розслідування.

Підтримано позицію групи вчених-криміналістів, які вказують на беззаперечну обов'язковість дослідження криміналістичної характеристики. Зауважено, що реальне значення досліджуваної наукової категорії виявляється в можливості її практичного використання під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Доведено, що криміналістичну характеристику в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії можна застосовувати для висунення відповідних версій та під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій на будь-якому етапі розслідування.

Надано авторське визначення криміналістичної характеристики як сформованої на основі судово-слідчої практики і досліджень науковців з різних юридичних галузей сукупності інформаційних даних про криміналістично значущі властивості й ознаки конкретного кримінального правопорушення (виду, групи), які мають сталі кореляційні зв'язки, а також сприяють попередженню та розслідуванню окремих категорій протиправних діянь.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, шахрайство, інтернет-банкінг, методика, криміналістична характеристика, розслідування, кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія.

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of fraud in the use of Internet banking. The issue of constructing a forensic characterization as a component of the investigation methodology of a certain category of criminal offenses is being worked out.

It is noted that forensic characterization is a relatively new scientific category. The first mentions of it began in the 60s and 70s of the last century. Since the same time, there have been constant scientific discussions between various scientists about both the essence and structure, and in general about the expediency of its inclusion in the investigation methodology.

The position of a group of forensic scientists is supported, who point to the indisputable necessity of researching forensic characteristics. It was noted that the real significance of the researched scientific category is the possibility of its practical use during the investigation of fraud in the field of Internet banking. It is noted that the forensic characteristics in criminal proceedings of the investigated category can be used to put forward the relevant versions and during the conduct of separate SRD at any stage of the investigation.

It is noted that the main role in the creation of forensic characteristics is occupied by the processing of case materials and criminal proceedings.

The author's definition of forensic characteristics is provided as a set of information data about forensically significant properties and signs of a specific criminal offense (type, group), which have constant correlations, and which has for the purpose of assistance in the prevention and investigation of certain categories of illegal acts.

Key words: criminal offense, fraud, Internet banking, methodology, forensic characteristics, investigation, criminal proceedings, investigative (search) action.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є відносно новою науковою категорією. Перші згадки про неї сягають 60–70-х років минулого століття. Відтоді постійно тривають наукові дискусії між різними науковцями з приводу як сутності та структури, так і загалом стосовно доцільності її входу в методику розслідування. Ми підтримуємо позицію групи вчених-криміналістів, які вказують на беззаперечну обов'язковість дослідження криміналістичної характеристики. Тому в нашій роботі буде опрацьовано зазначену наукову категорію як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий доробок в опрацювання питання щодо криміналістичної характеристики різних категорій протиправних діянь надали такі науковці, як Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Н. В. Павлова, М. А. Погорельський, М. В. Салтєвський, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. М. Хотенець, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. Водночас у нашій роботі конкретизовано сутність вказаної наукової категорії під час розслідування визначеного виду кримінальних правопорушень з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції окремих дослідників.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті окресленого питання варта уваги думка С. В. Чучка стосовно того, що еволюційні зміни внаслідок розвитку інноваційних технологій і впровадження їх у всі сфери життєдіяльності торкнулися й глобальної мережі «Інтернет», без якої її користувачі нині не уявляють існування. Упродовж останніх десятиліть відбувається стрімке зростання правочинів через мережу, де з легкістю можна здійснити операції побутового та комерційного призначення, а також придбати товар, не залишаючи місця проживання. Для більшості населення така форма віртуальної торгівлі стала зручною, адже суттєво економить час (прикладом слугує період пандемії, коли низка потужних торговельних мереж змушені були переходити на дистанційний формат здійснення угод купівлі-продажу товарів і послуг). Проте форми цивільних правовідносин в інтернеті наразі є не достатньо врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема у сфері торгівлі товарами й послугами. Чимало цивільно-правових угод укладають шляхом обману та зловживання довірою, що не лише порушує встановлений порядок їх здійснення, а й завдає шкоди майновим інтересам громадян [12, с. 16].

Слушною в цьому контексті є позиція М. М. Єфімова, який стверджує, що будь-яка методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має певну структуру, важливим елементом якої є криміналістична характеристика. Поняття криміналістичної характеристики як елемента методики, кількість, зміст і значення структурних елементів цієї наукової категорії залишаються невизначеними та суперечливими. Крім того, на межі тисячоліть актуалізувалося питання щодо доцільності існування криміналістичної характеристики як наукової категорії загалом. Тому її значення слід розділити на практичне й теоретичне. Для працівників поліції, які безпосередньо займаються розслідуванням, найбільш важливим є практичне застосування того чи іншого засобу, що допоможе в процесі розслідування. Тобто дійсна цінність криміналістичної характеристики певного виду кримінального правопорушення – це можливість її практичного застосування, спроможність завдяки їй вирішити певні питання та спростити розслідування відповідної категорії протиправних діянь [3, с. 161]. Безперечно, ми також поділяємо думку стосовно того, що реальне значення досліджуваної наукової категорії виявляється в можливості її практичного використання, особливо під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Водночас Т. В. Вискара зазначає, що криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в 1970-х роках. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки набуло приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти під час висвітлення питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за доцільне розглянути і вказану складову. Таким чином, зазначена категорія стала невід’ємною частиною будь-якої самостійної методики. Тому вважаємо за доцільне дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів [2, с. 106].

Свою чергою Ю. М. Черноус акцентує увагу на тому, що розрізняють такі характеристики кримінального правопорушення: кримінально-правову, криміналістичну, кримінологічну тощо. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які надають уявлення щодо поняття кримінального правопорушення, а саме злочину та проступку, визначають їх спільні та відмінні ознаки. Важливою є класифікація кримінальних правопорушень за видами, ступенем небезпеки тощо. Кримінологічна характеристика – опис генезису кримінального правопорушення, його причин, умов учинення, частоти повторюваності, розподілення кримінального правопорушення за іншими ознаками, наприклад, віком, часом, територією тощо. Криміналістична характеристика взаємопов’язана з елементами інших характеристик і використовує їх відомості. Зокрема, предмет безпосереднього посягання включає кримінально-правову характеристику предмета, а опис особи злочинця в більшості методик межує з кримінологічною характеристикою. Криміналістична характеристика становить опис властивостей та ознак, які мають значення для розкриття механізму кримінального правопорушення, характеру слідів, що залишились, умов учинення кримінального правопорушення та характеристики особи підозрюваного в його вчиненні [7, с. 577–578]. Як бачимо, дослідниця вказує на обов’язковість опрацювання криміналістичної характеристики з огляду на її практичну значущість.

У праці А. П. Шеремета досить вдало підкреслено: «Значення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона дозволяє: визначити напрями розслідування; цілеспрямовано збирати доказову інформацію та її джерела; будувати найбільш вірогідні версії стосовно обставин, які необхідно встановлювати. Під час побудови

методики криміналістичну характеристику використовують у кількісній залежності між такими елементами: “предмет – особа”, “спосіб – особа”, “предмет – спосіб”, “слідова картина – особа злочинця”, “предмет – сліди” тощо. Видова кількісна залежність між цими парами елементів під час планування та висунення версій переноситься на аналогічні пари елементів конкретного злочину. Таким чином, версії будуть найбільш вірогідними, а плани розслідування – оптимальними» [11, с. 342]. Тобто вчений-криміналіст розширив вказане попередньою дослідницею практичне значення визначеної наукової категорії, що, безперечно, корелюється і з розслідуванням шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Ми вважаємо, що криміналістичну характеристику в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії можна застосовувати для висунення відповідних версій та під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій на будь-якому етапі розслідування.

Досить доречною вважаємо думку О. В. Пчеліної, яка відмітила, що «...ефективність та оптимізація розслідування як пізнавальної діяльності й методу боротьби зі злочинністю безпосередньо залежать від наявності та стану розроблення відповідних криміналістичних рекомендацій. Останні безпосередньо виявляються в криміналістичних методиках розслідування злочинів. Відповідні методики мають бути ефективними, тобто виконувати своє функціональне призначення стосовно провадження досудового розслідування. А це неможливо без з’ясування сутності й вимог до її структурних елементів. Серед таких елементів слід виокремити криміналістичну характеристику злочинів. Ця категорія є вкрай спірною та неоднозначною в криміналістичній науці, що не може не позначитися на якості криміналістичних методик, а отже, і на якості розслідування злочинів. У зв’язку з цим вважаємо актуальним питанням щодо з’ясування сутності, змісту, значення та місця криміналістичної характеристики злочинів у криміналістиці загалом і криміналістичній методіці зокрема» [7, с. 90].

Досліджуючи зміст криміналістичної характеристики, М. М. Єфімов визначив її як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки протиправного діяння, яка відображає закономірні зв’язки між ними, забезпечує побудову та перевірку слідчих версій для виконання основних завдань розслідування. Крім того, науковець наголошує, що «...зазначена наукова категорія є динамічною. Інакше кажучи, вона змінюється залежно від конкретних умов дійсності, проте її використання може визначати різні напрями в діяльності працівників правоохоронних органів. Наприклад, за ознаками способу, місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи злочинця, і навпаки, під час затримання правопорушника та в разі наявності даних про обставини правопорушення може бути побудована версія про вчинення цієї особою інших, ще не розкритих діянь» [4, с. 52–53].

Своєрідністю вирізняється позиція О. В. Одерія, який вказав, що криміналістичну характеристику, яка увійшла в науковий апарат криміналістики у 60-х роках ХХ ст., на сьогодні розглядають у двох значеннях: як теоретичну основу формування окремих методик розслідування окремих видів (груп) злочинів і як робочий інструментарій слідчого, який він використовує під час розслідування конкретного злочинного вияву. У зв’язку з цим криміналістична характеристика стала невід’ємним і традиційно початковим елементом у структурі криміналістичних методик розслідування злочинів [1, с. 93]. Ми повністю поділяємо вказану позицію, оскільки вважаємо, що криміналістична характеристика, дійсно, є ключовою складовою методик розслідування окремих видів протиправних діянь.

Визначаючи коло елементів криміналістичної характеристики злочинів, на думку В. В. Тіщенка, необхідно дотримуватися принаймні двох умов. Перша: набір її

елементів має бути системним, що забезпечує повноцінне функціонування розглянутого поняття й відображає основні закономірності в механізмі такого функціонування. Друга: виділені елементи повинні мати здатність нести інформацію про зміст і значення слідів-відображень і механізм їхнього утворення, відображати можливості побудови моделі події загалом чи окремих елементів (за умови дефіциту інформації) щодо певних обставин, особливостей взаємозв'язку і відносин між ними, показувати таким чином шляхи й засоби пізнання розслідуваної події [9, с. 274].

Доречною в контексті наведеного вважаємо позицію О. В. Лускатова, який переконує, що криміналістична характеристика злочину становить інформаційну модель, узагальнене поняття, що містить ознаки, притаманні одному виду (або групі схожих) злочинів. Вона є результатом дослідження та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень з розслідування злочинів окремого виду. Практичне значення цієї категорії полягає в тому, що слідчий може використовувати її як модель (матрицю), шляхом перенесення даних, які її становлять, на конкретну подію, що дозволяє прогнозувати зміст окремих, ще не встановлених складових механізму вчинення цього злочину, а в підсумку дозволяє визначити методи, прийоми й засоби досягнення мети розслідування. Криміналістична характеристика також слугує теоретичною базою для побудови методики розслідування [10, с. 346].

Крім того, М. М. Єфімов зауважує, що криміналістична характеристика злочинів є категорією динамічною. Інакше кажучи, вона може змінюватися залежно від умов дійсності. Працівники правоохоронних органів можуть її використовувати в різних напрямках діяльності. Наприклад, за ознаками способу, місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи злочинця і, навпаки, під час затримання правопорушника та за наявності даних про обставини злочину може бути побудована версія про вчинення цієї особою інших, ще не розкритих злочинів. Отже, криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними та сприяє побудові й перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [5, с. 14–15]. Також відносно аргу-

ментованим вважаємо визначення І. О. Коваленка, який підсумовуючи результати власного дослідження, тлумачить поняття криміналістичної характеристики як інформаційної моделі групи протиправних діянь певної категорії, яка має виражені складові зі сталими кореляційними зв'язками, що можуть використовуватись на будь-якому етапі розслідування [6, с. 17]. Водночас більш вдалим вважаємо формулювання, надане групою дослідників під керівництвом Є. В. Пряхіна: «Криміналістична характеристика злочинів – заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного кримінального правопорушення, яка має на меті оптимізувати процес його розслідування» [8, с. 507].

Отже, криміналістичну характеристику можна визначити як сформовану на основі судово-слідчої практики й досліджень науковців з різних юридичних галузей сукупність інформаційних даних про криміналістично значущі властивості й ознаки конкретного кримінального правопорушення (виду, групи), які мають сталі кореляційні зв'язки, а також сприяють попередженню та розслідуванню окремих категорій протиправних діянь.

Висновок. Підсумовуючи наведене вище, слід зауважити, що нам імпонує позиція групи вчених-криміналістів, які доводять обов'язковість дослідження криміналістичної характеристики. Значущість зазначеної наукової категорії полягає в можливості її практичного використання під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Криміналістичну характеристику в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії можна застосовувати для висунення відповідних версій та під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій на будь-якому етапі розслідування. Проведений аналіз окресленої проблематики дає змогу сформулювати авторське визначення криміналістичної характеристики як сформованої на основі судово-слідчої практики і досліджень науковців з різних юридичних галузей сукупності інформаційних даних про криміналістично значущі властивості й ознаки конкретного кримінального правопорушення (виду, групи), які мають сталі кореляційні зв'язки, а також сприяють попередженню та розслідуванню окремих категорій протиправних діянь.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 215. 528 с.
2. Вискарка Т. В. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. Т. 2. С. 105–110.
3. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 161–167.
4. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 392 с.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доповн. і переробл. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Коваленко І. О. Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2022. 234 с.
7. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : В справі, 2017. 524 с.
8. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та доповн. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
9. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
10. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 419 с.
11. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
12. Чучко С. В. Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2021. 276 с.